

ZEMLJIŠNI KAPACITETI JADRANSKOG PODRUČJA I NEKI PROBLEMI NJIHOVOG KORIŠTENJA

1. PRIRODNA OSNOVA PODRUČJA

Jadransko područje pokriveno je tlima koja su nastala i dalje se razvijaju pod utjecajem djelovanja raznih faktora, među kojima posebno dolazi do izražaja geološki, klimatski, erozioni i reljefni. Na vapnenačkodolomitnoj geološkoj podlozi, koja karakterizira čitavo ovo područje, djelovanjem biotskih i abiotskih faktora razvili su se geomorfološki fenomeni koji se obično jednim izrazom nazivaju »krš« ili »kras«. U geomorfološkom smislu krš predstavlja skup posebnih oblika i svojstava površine, gdje se vodena cirkulacija vrši pod zemljom u mreži podzemnih vodotoka. U gospodarskom pogledu važna je podjela krša na »otvoreni krš«, kada je kamenje (geološki supstrat) otkriveno na samoj površini i na »pokriveni krš«, kada se kamenje matičnog supstrata ne vidi na površini, jer je pokriveno deluvijalnim ili aluvijalnim rastresitim nanosom. Te površine pokrivenog krša predstavljaju uglavnom i obradive površine na području.

Dinarski krš predstavlja vapnenačko dolomitnu oblast nabranog dinarskog sistema od Triglava do Skadra, kojeg dijelimo na: Tršćanski, Kranjski i Lički krš u gornjem dijelu dinarskog krša. Od Zrmanje do donje Neretve prostire se najrazvijeniji krš na svijetu, a to je središnji i najširi dio dinarskog krša — područje kraških polja. Na tom dijelu područja površine pokrivenog krša su najslabije zastupljene tako da se za obradu koriste značajne površine otvorenog krša ili se pak sistematizacijom terena (terasiranjem i nanošenjem plodnog tla) stvaraju »prikladne« obradive površine. Najdublji krš je uz morsku obalu. Idući od mora prema unutrašnjosti nalazimo sve plići krš koji je po svojoj prirodi sve blaži.

Jadransko područje SR Hrvatske predstavlja dio šireg mediteranskog područja Jugoslavije kojeg karakterizira prisustvo mediteranske klime. Osnovna obilježja ove klime očituju se u visokoj sumi toplotnih stepeni koja je redovito veća od 4.200 stupnjeva, u maloj godišnjoj amplitudi, dužem trajanju sunčevog sjaja (2020 sati godišnje) i nejednakom rasporedu oborina od kojih u toku vegetacijskog razdoblja padne svega oko 45%, što izaziva redovite pojave jače ili slabije izraženih ljetnih suša. Ovakve klimatske karakteristike dosta jasno izdvajaju ovo područje od ostalog kontinentalnog dijela Republike. One nisu podjednako izražene na čitavom području. Postaju postupno »oštrije« idući obalom od južnog prema sjevernom Jadranu i od obale prema unutrašnjosti, gdje se postupno pretapaju u kontinentalnu i kontinentalno-planinsku klimu.

Kako jadransko područje predstavlja izrazito krašku površinu, to je na njoj slabo razvijena površinska hidrografija dok je jako razvijena podzemna hidrografija. Oborinske vode brzo se infiltriraju u tlo, i protiču podzemnom mrežom vodotoka. Površinski tokovi su kratki sa slabo razvijenom mrežom pritoka i općenito bujičnog karaktera. Ukupni Qmin. izvorske vode i vode koja dotiče u ovo područje iznosi 38.428 m³/sec. Čitavo ovo područje općenito oskudijeva vodom čemu u znatnoj mjeri doprinosi nizak stupanj korištenja postojećih vodnih resursa.

2. KORIŠTENJE POVRŠINA I PROIZVODNA ORIJENTACIJA

Poljoprivredne površine jadranskog područja zapremaju 1.057.311 ha ili 32,0% ukupnih poljoprivrednih površina SR Hrvatske. Osnovna značajka ovih površina ogleda se u vrlo visokoj zastupljenosti pašnjaka. Pašnjaci na Jadranu zauzimaju 70,8% poljoprivrednih površina, za razliku od kontinentalnog dijela Republike gdje učestvuju sa samih 20,0%. Obradive površine zauzimaju 308.351 hektara ili tek oko 14,7% obradivih površina Republike. Pašnjaci predstavljaju mahom degradirane kraške površine ili zamočvarene terene u kraškim poljima i rječnim dolinama, niske produktivne sposobnosti i čine osnovu krmne baze ekstenzivnog stočarstva područja.

Struktura korištenja obradivih površina područja razlikuje se od iste strukture u kontinentalnom dijelu Republike po nižoj zastupljenosti oraničnih površina (62% naprama 74% u kontinentalnom) izrazito većem učešću voćnjaka i vinograda (10% i 14% naprama svega po 2% u kontinentalnom) te nižom zastupljenošću livada (14% naprama 22%).

Na taj način, jadransko područje obuhvaća svega 12,5% oraničnih i 9,8% livadskih površina Republike ali ujedno i 45,5% površina voćnjaka i čak 53,8% površina vinograda SR Hrvatske. Ovakav raspored i zastupljenost pojedinih kategorija korištenja obradivih površina, koji je proizašao iz specifičnih ekoloških uvjeta, daje području posebno značenje u poljoprivredi SR Hrvatske.

Oranice zapremaju ukupno oko 190.000 hektara. U unutrašnjosti područja one čine pretežan dio obradivih površina (Dalmatinska zagora 80%, istarska unutrašnjost 66%) čime se ovaj dio područja izdvaja od ostalog obalnootočnog dijela i približava kontinentalnoj strukturi. Za razliku od ovoga, dalmatinski otoci i kvarnersko područje ima svega oko 29% oranica. U posljednjem desetljeću u Dalmaciji oranične površine pokazuju tendenciju opadanja i to pogotovo na obali (1974/61. godine = 88,5). Time se nastavlja konstantan i naglašen trend napuštanja oraničnih površina u poslijeratnom razdoblju (1970/1939. godine = 86,5).

Iskorištavanje oraničnih površina u unutrašnjem dijelu područja usmjereno je prvenstveno na proizvodnju žitarica i kukuruza te jednim, daleko manjim dijelom, na krmno bilje. U priobalnom-otočnom dijelu povrće zauzima glavno mjesto.

Tabela 1 Struktura korištenja poljoprivrednih površina (1974. godine)

Područje	OBRADIVE POVRŠINE										Ukupne poljo. površine ha		
	Oranice ha	%	Voćnjaci ha	%	Vinogradi ha	%	Livade ha	Ukupno obradive ha	%	Pašnjaci ha		% od poljo.	
Dalma- tinsko- Istarsko- kvarner- sko	122.646	65,3	25.703	13,7	31.622	16,8	7.799	4,2	187.768	25,6	545.242	74,4	733.010
Jadransko- Kontinen- talno	68.244	56,6	5.521	4,6	18.195	10,1	34.621	28,7	120.583	37,2	203.718	12,8	324.701
SR Hrvat- ska	190.890	61,9	31.224	10,1	43.817	14,2	42.420	13,8	308.351	29,2	748.960	70,8	1.057.311
Učešće Jadrana u SRH	130.750	74,1	37.389	2,1	37.622	2,1	390.572	21,7	1.796.333	80,0	449.107	20,0	2.245.440
	1.521.640	72,3	68.613	3,2	81.439	3,9	432.992	20,6	2.104.684	63,7	1.198.067	36,3	3.302.751
		12,5%		45,5%		53,8%	9,8%		14,7%		62,5%		32,0%

Izvor: SGH 1975.

Površine pod voćnjacima na čitavom području zauzimaju površinu od oko 31.000 hektara od čega više od 25.000 hektara ili oko 80% otpada na područje Dalmacije. I kod ovih površina opažaju se tendencije stalnog napuštanja (1970/1939. godine 83,5 a 1974/1961. godine 81,6). Pretežni dio ovih površina čine maslinici koji sa 4.160.000 stabala čine 83% cjelokupnog maslinarskog fonda Jugoslavije. Zastarjelost fonda stabala, općenito vrlo loša obrada u uvjetima nepovoljnog pedološkog supstrata rezultira vrlo niskim prinosima. Veliki dio maslinarskog fonda u teže pristupačnim položajima i na lošijim tlima potpuno je napušten, tako da se miješa s ostalim elementima samonikle makije. Postojeći maslinici su podignuti u sasvim drugačijim uvjetima privrednog razvitka. Danas je produktivnost rada u takvim maslinicima vrlo niska te se oni, pogotovo na manje prikladnim područjima, masovno zapuštaju.

Tabela 2 Kretanje poljoprivrednih površina (indeks 1961/74)

Područja	Oranice	Voćnjaci	Vinogradi	Livade	Obradivo ukupno	Poljo- privred- ne povr- šine ukupno
Dalmatinsko	94,7	84,7	84,9	86,2	91,1	106,2
Istarsko- kvarnersko	87,7	69,6	70,8	86,1	84,2	95,4
Jadransko	92,1	81,6	80,4	86,1	88,3	102,7
Kontinentalno	96,2	130,1	92,8	91,1	95,5	96,5
SR Hrvatska	95,7	102,4	85,7	90,6	94,4	98,4

Izvori: SGJ 1962 — 1975.

Vinogradarstvo predstavlja svakako najtipičniju granu poljoprivredne proizvodnje jadranskog područja. Zauzima oko 44.000 hektara što predstavlja oko 54% ukupnih površina vinograda u Republici. Od toga oko 32.000 hektara ili 72% površina vinograda područja otpada na Dalmaciju. U formiranju ukupne vrijednosti proizvodnje vinogradarstvo na priobalnom području učestvuje s preko 25% a na otocima čak i s preko 45%. Zbog površina koje zauzima i vrijednosti koju na njima ostvaruje kao i zbog relativno malih mogućnosti uzgoja drugih kultura na tim površinama, vinogradarstvo na ovom području ima izvanredno značenje. Unatoč tom značenju, površine pod vinogradima pokazuju konstantnu tendenciju opadanja (1970/1939. godine 72,3 a 1974/1961. godine 80,4). U razdoblju od trideset godina (1939—1970) površina vinograda samo na dalmatinskim otocima su opale za 5.700 hektara ili za oko 54%. Ovakav razvoj javio se kao posljedica općeg društveno-ekonomskog razvoja područja te zbog toga smanjenje agrarne napučenosti, postupnog napuštanja ručne obrade te prema tome i terena koji se mogu isključivo ručno obrađivati, čestih kriza vina i općenito nesređenog tržišta.

Tabela 3 Stočni fond (1969. godine)

Područja	Konji	Goveda	Ovce	Svinje	Uvjetna broj	grla indeks 1969/60.
Dalmatinsko	7425	69652	710310	33416	81439	76,6
Istarsko-						
kvarnersko	1750	41388	121833	16840	27781	76,7
Jadransko	29175	111040	832143	50256	109220	76,4
Kontinentalno	253825	801960	562857	1165744	885260	88,0
SR Hrvatska	283000	913000	1395000	1216000	994480	86,5

Izvor: Popis poljoprivrede 1960. i 1969.

Stočarska proizvodnja na području je slabo razvijena i počiva prvenstveno na iskorištavanju ekstenzivnih kraških površina. Ona ima daleko veće značenje u unutrašnjem-zagorskom dijelu područja nego u priobalnom-otočnom dijelu. Računajući o uvjetnim grlima stočarstvo područja čini tek oko 11% ukupnog stočnog fonda Republike. Ovčarstvo područja obuhvaća 59% cjelokupnog ovčjeg fonda Republike. U posljednjem desetljeću stočarstvo područja pokazuje tendencije nazadovanja (1969/1960. godine 76,4 naprama 88,0 za kontinentalni dio Republike). Ovo smanjenje stočnog fonda nije praćeno adekvatnim mjerama intenziviranja proizvodnje tako da je ona, općenito uzevši, u stagnaciji ili opadanju.

3. MOGUĆNOSTI KORIŠTENJA POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA U AGROTEHNIČKIM UVJETIMA JADRANSKOG PODRUČJA

Prirodna sredina (zemljište, klima i voda) predstavlja skup faktora koji je značajno utjecao na korištenje zemljišnih površina i na razvoj poljoprivredne proizvodnje na jadranskom području. Njegov utjecaj na daljnji razvoj je praktički konstantan. Pitanje je samo u kolikoj mjeri i na kakav način, našim saznanjem i tehničkim sredstvima, agrarnom-zemljišnom politikom možemo faktore te sredine optimalno koristiti u daljnjem razvoju poljoprivredne proizvodnje područja. Polazeći od nedjeljivosti ovog skupa faktora u iznalaženju optimalnih mogućnosti korištenja poljoprivrednih površina, površine jadranskog područja mogu biti grubo podijeljene u nekoliko osnovnih tipova:

- a — površine polja i rječnih dolina (melioraciona područja), s podtipovima
  - a₁ — površine u tipično mediteranskoj klimi
  - a₂ — površine u modificiranoj mediteranskoj klimi
- b — površine na nagnutim terenima s povoljnim pedološkim uvjetima, s podtipovima
  - a₁ — uz mogućnost navodnjavanja
  - b₂ — bez mogućnosti navodnjavanja
- c — degradirane površine

a — Površine polja i rječnih dolina (melioracione površine)

Krška polja i rječne doline predstavljaju već sada najvrednije površine područja. Površina 72 veća i manja kraška polja i rječnih dolina na jadranskom području zauzimaju oko 62.943 hektara. Zbog do sada samo djelomično i nepotpuno izvedenih melioracionih radova odvodnje i neznatnih radova na navodnjavanju (oko 3.800 ha) danas je od ovih površina obrađeno samo 36.500 hektara, većinom izvan društveno organizirane proizvodnje i na ekstenzivnoj osnovi, a potpuno neobrađeno leži oko 26.000 hektara.

Zajednička karakteristika ovih površina je da: čine značajne komplekse, tla su općenito svježja, duboka, te poslije odvodnje predstavljaju vrlo plodne površine, raspoložu vodom i se vodom mogu snabdijevati, na njima su u velikoj mjeri već organizirana društvena gospodarstva i započeti su radovi na njihovom melioriranju. Po završetku hidrotehničkih i agrotehničkih melioracija moguće je na ovim površinama organizirati suvremenu intenzivnu proizvodnju. Društveni sektor ovdje ima punu mogućnost razvoja. Uz primarnu proizvodnju on bi ovdje trebao preuzeti organizaciju prerade, plasmana, stručnu službu i druge servise, te na taj način predstavljati nosioce razvoja na širem gravitirajućem području.

Obzirom na razlike osnovnih klimatskih karakteristika ovaj tip se može dalje podijeliti u dva podtipa:

a₁ — područja tipične mediteranske klime

dolina Mirne, područja Zadar—Vrana, dolina Neretve, Kanavosko polje i druge manje površine. Izvršene studije i stečena iskustva upućuju proizvodnu orijentaciju na uzgoj stolnog i vinskog grožđa, voća i povrća. Povoljne klimatske prilike, pogotovo na južnom dijelu područja, omogućuju vansezonsku proizvodnju i uzgoj dvije do tri kulture povrća,

a₂ — područje modificirane mediteranske klime

polja unutrašnjosti Istre, Kninsko, Kosovo, Petrovo, Sinjsko, Imotsko i dr. polja. Površine ovih polja su udaljenije od mora prema unutrašnjosti pak imaju nešto modificiranu mediteransku klimu (prelaz prema kontinentalnoj). Surovija klima upućuje na proizvodnu orijentaciju s naglaskom na vinogradarsku te stočarsko-ratarsku proizvodnju.

b — Površine na nagnutim terenima

Čitavo jadransko područje je karakterizirano vrlo razvijenim reljefom. U uvjetima mediteranske klime na nagnutom reljefu razvili su se erozioni procesi koji se manifestiraju u raznim oblicima. Osnovna mjera zaštite od erozije na ovim površinama je adekvatna sistematizacija terena. Bilo zbog nagiba terena, veličine parcele, terasiranosti, prisustva kamena ili slično, upotreba klasične mehanizacije je na ovim terenima ograničena ili nemo-

guća. Nema značajnijih većih površina s jednolično povoljnim pedološkim prilikama. Zbog toga se ovdje i nisu razvijala jača društvena gospodarstva. Uloga društvenog sektora trebala bi se ovdje prvenstveno orijentirati na organizaciju proizvodnje, razvoju kooperativnih odnosa, organizaciji prometa i prerade te uspostavljanju adekvatne stručne službe. Daljnji razvoj proizvodnje trebao bi se, općenito uzevši, zasnivati na privatnom gospodarstvu, iznalaženjem odgovarajućih ekonomsko-proizvodno-tehničkih modela gospodarstva i njihovom organiziranom razvoju. Obzirom na mogućnost korištenja vode mogu se ovdje razlikovati dva podtipa površina.

b₁ — površine s povoljnim pedološkim uvjetima i mogućnošću korištenja vode

Ove površine su smještene prvenstveno u priobalnom dijelu jadranskog područja i čine dobrim dijelom šire gravitirajuće područje gradskih aglomeracija i turističkih središta, u okviru mreže lokalnih i regionalnih vodovoda koji se stalno šire. Bilo zbog širenja potrošnje (gradsko stanovništvo i turizam) bilo zbog mogućnosti korištenja vode (makar i u ograničenom razdoblju i količinama) prisutna je ovdje preorijentacija proizvodnje od klasičnih kultura, vinograd (vinske sorte) — masline, na povrtlarstvo (cvječarstvo) — voćarstvo (breskve) — stolno grožđe. Može se očekivati i da će se postojeće tendencije konsolidacije mješovitog tipa domaćinstva, na bazi poljoprivrede, zaposlenosti i turizma, nastaviti i u perspektivi. Sve su to elementi koji daju specifične mogućnosti razvoja proizvodnje na ovim površinama.

b₂ — površine s povoljnim pedološkim uvjetima bez mogućnosti korištenja vode

Na ovim površinama zadržat će se i dalje tradicionalna proizvodna struktura; u priobalno-otočnom području pretežno orijentirana na vinogradarstvo-voćarstvo (maslinarstvo), a u zagorskom na stočarsko-ratarskoj uz ostale prateće kulture. Primjenom odgovarajuće mehanizacije, raznih agrotehničkih i organizaciono-ekonomskih mjera moguće je i ovdje znatno unaprijediti proizvodnju.

c — Degradirane površine

Unutar jadranskog područja mogu se odvojiti šira i uža područja na nagnutim, krševitim i degradiranim površinama, izrazito niskih proizvodnih kapaciteta na kojima opravdanost bilo kakvih napora u intenzifikaciji proizvodnje. Ona će zadržati namjenu ispašnih površina za stoku, prvenstveno ovcu, čija će se dopunska ishrana morati proizvodno organizirati na povoljnijim proizvodnim površinama. U ovaj tip spadaju i prostrane površine »kraških pašnjaka« — kamenjara, suha kamena pustoš sa skromnim biljnim pokrovom. Problem gospodarenja ovim površinama svodi se prvenstveno na napore da se sačuva od daljnje erozije ono malo sitnog tla, da se očuva i raznim mjerama omogući progres vegetacije kao zaštitnog pokriva u cilju popravka ekoloških i pejzažnih obilježja čitavog područja.

4. NEKI DRUŠTVENO-EKONOMSKI ASPEKTI KORIŠTENJA POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Društvena gospodarstva na području posjeduju ukupno 53.923 hektara od čega 20.129 hektara obradivih ili tek oko 6% od ukupnih obradivih površina. Najznačajniji kapaciteti društvenih gospodarstava smješteni su u području Mirne i Poreča, Zadra, doline Neretve, te u većim kraškim poljima. Većina ovih kapaciteta nalazi se u sklopu lokalnih melioracionih sistema što predstavlja osnovni preduvjet organizacije visokoproduktivne proizvodnje. Proizvodna orijentacija je usmjerena uglavnom na drvenaste kulture — vinograde, voćnjake i povrće. Unatoč tome što ovaj sektor zaprema relativno male površine u otkupu poljoprivrednih proizvoda na području učestvuje s oko 35% te se javlja kao značajan faktor na tržištu. Zapošljava ukupno 14.338 radnika ili 67 radnika na 100 hektara obradivih površina (u 1970. god.). Svojim plantažnim nasadima, novim sortama i suvremenom agrotehnikom ovaj sektor vrši značajan utjecaj u postepenoj preorijentaciji i unapređuje proizvodnju na privatnom gospodarstvu.

Prema popisu poljoprivrede u 1960. god. na području je bilo 146.186 privatnih poljoprivrednih gospodarstava ili 22,4% svih gospodarstava u Republici. Na bazi uzorka iz 1969. god., u prošlom desetogodišnjem razdoblju broj privatnih gospodarstava je pao na 136.680 (indeks 93,5). Najveća tendencija pada zabilježena je na kvarnerskom dijelu područja (indeks 79,0) dok je u dalmatinskoj zagori, u navedenom razdoblju, dapače, došlo do neznatnog povećanja (indeks 103,2).

Prema popisu stanovništva iz 1971. god. na jadranskom području se bavilo poljoprivrednom proizvodnjom ukupno 80.317 domaćinstava ili 22,5% svih domaćinstava na području. U roku od prošlih deset godina broj domaćinstava koja se bave poljoprivredom se praktički prepolovio (1961 godine 44,6%). Od domaćinstava koja se bave poljoprivrednom proizvodnjom samo polovina predstavlja čista poljoprivredna domaćinstva, odnosno, ona čiji su svi aktivni članovi poljoprivrednici. Ta domaćinstva, čista poljoprivredna, u 1971. god. čine samo 11,5% ukupnog broja domaćinstava na području što ukazuje na visok stupanj deagrarijacije jadranskog područja. Najveća vezanost za poljoprivredu očitovala se u dalmatinsko zagorskom dijelu područja gdje je čak 30,6% domaćinstava poljoprivrednih, 28,7% mješovitih i samo 40,6% nepoljoprivrednih. Općenito, jadransko područje se razlikuje od kontinentalnog po znatno manjem učešću poljoprivrednih domaćinstava i izrazito većem učešću nepoljoprivrednih domaćinstava.

Procesi deagrarijacije na jadranskom području su vrlo intenzivni. Oni se očituju u smanjenju poljoprivrednog stanovništva i gospodarstva, smanjenju radne snage u poljoprivredi i napuštanju obradivih površina. Prema istraživanjima iz 1965—1968. god. oko 25% seoskih domaćinstava čine staračka domaćinstva koja će se staranjem postupno gasiti kao demografsko-proizvodna jedinica na selu. Ostalih oko 40% seoskih domaćinstava školuje svu svoju omladinu i ne namjeravaju zadržavati nasljednika na gospodarstvu, što znači da će se i ona u skoroj perspektivi ugasiti. Na temelju tih istraživanja može se ocijeniti da će u razdoblju do 1985. god. nastati na području daljnjih oko 40.000 staračkih domaćinstava. Pojava staračkih domaćinstava u uskoj

je korelaciji s ekstenziviranjem proizvodnje na njihovim gospodarstvima te djelomičnim ili potpunim napuštanjem proizvodnje što sve zajedno utječe na ukupnu proizvodnju ovog sektora te stvara i pooštava niz ekonomskih i socijalnih problema na selu područja. Koliko god ovakve tendencije imaju negativnih društveno-ekonomskih posljedica one otvaraju mogućnost da se smišljenom agrarnom i socijalnom politikom na selu potaknu i podržavaju pozitivni procesi prestrukturiranja preostalih seljačkih gospodarstava, njihovo okupljanje, opremanje, proizvodno orijentiranje u smislu stvaranja i jačanja organiziranih robnih proizvođača.

U čitavom poslijeratnom demografskom razvoju područja posljednja decenija — popisno razdoblje 1961—1971 obilježava svakako najradikalnije razdoblje. U tom desetljeću selo jadranskog područja gubi oko 10% svog stanovništva da bi se istodobno gradsko stanovništvo povećalo za gotovo jednu polovinu. Ovo desetljeće je razdoblje za nas još neviđene prostorne redistribucije između pojedinih područja (istarska unutrašnjost gubi 18%, a dalmatinska obala dobiva 18% cjelokupnog stanovništva) ili pak kao redistribuciju između sela i grada (istarsko selo gubi oko 20%, a otočno selo više od 15% svog stanovništva). Ruralni prostor se nezadrživo prazni da se za sada ne mogu sagledati ni kraj ni konačne posljedice tog procesa.

5. NEKI PROBLEMI KORIŠTENJA POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA NA JADRANSKOM PODRUČJU

Problem iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta je u svojoj suštini kompleksan. On je istovremeno agroekološki, agroekonomski, sociološki i politički problem pak je normalno da izaziva pažnju i iziskuje brigu cjelokupnog društva kao problem od opće društvenog interesa. Svako parcijalno tretiranje problema iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta neminovno vodi pogreškama koje, zbog svojstva nereproduktivnosti tla, mogu imati vrlo teške posljedice.

1. Sa stanovišta njegovog iskorištavanja poljoprivredno zemljište mora-
mo tretirati kao cjelovit agroekološki sistem. Današnja znanstveno-tehnička suradnja nam, uz manje ili veće napore, omogućuje da uspostavimo i kontroliramo optimalne hranidbeno-vodne odnose u tlu. Insolacija i toplina ostaju oni ekološki elementi koje, ni danas a ni u sagledivoj budućnosti, nećemo moći kontrolirati. Polazeći od tog ograničenja, a tretirajući poljoprivredno zemljište u smislu njegovog iskorištavanja kao ekološki sistem (a ne samo kao pedološki supstrat), poljoprivredno zemljište na jadranskom području ima određene kvalitete koje zaslužuju da budu stalno prisutne u našoj agrarnoj i, još uže, u zemljišnoj politici.

Politikom »laissez faire« mi smo samo u razdoblju 1961—74. god. na čitavom području izgubili oko 41.000 hektara obradivih površina. Osim toga, statistika u kategoriji »oranica« vodi posebnu podkategoriju tzv. »neobrađene oranice« koja je u 1975. god. obuhvaćala 30.322 hektara. Praktički, ova kategorija predstavlja isto tako napušteno obradivo zemljište. Unatoč tome što u okviru ovih napuštenih površina postoje i stanovite tzv. »marginalne povr-

šine« (1), na jadranskom području leže neiskorišteni značajni proizvodni kapaciteti. Ne zaboravimo da se to sve događa u uvjetima porasta nezaposlenosti, u uvjetima kada veliki broj poljoprivrednika nalazi izlaz u radu u inozemstvu i kada proizvodnja hrane predstavlja jedan od osnovnih strateških pravaca našeg razvoja.

Zbog svega iznesenog smatramo da je krajnje vrijeme da se problemu iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta općenito, posebno na jadranskom području, posveti nužna pažnja. Neiskorišteni kapaciteti s jedne i nagomilani problemi u toj materiji s druge strane traže hitna i efikasna rješenja.

2. Preko 60.000 hektara površine kraških polja i rječnih dolina na jadranskom području predstavljaju ogromne proizvodne potencijale za našu Republiku, zemlju i šire. Njihove proizvodne mogućnosti i efekti su poznati a na njihovom proizvodnom valoriziranju u širim razmjerima samo tako malo napravili. A radi se upravo o najvrednijim zemljišnim površinama područja. Ako smo prihvatili da je poljoprivredno zemljište **dobro od općeg društvenog interesa** onda proizvodna valorizacija kraških polja i rječnih dolina ne može i ne smije biti isključiva briga radnih kolektiva i lokalnih sredina. **Ne može**, jer materijalne snage redovito a često puta ni ljudske snage nisu dorasle težini problema. **Ne smije**, jer smo često svjedoci da se te sredine neodgovorno ili neznačajki odnose prema potrebama i mogućnostima valoriziranja tih površina. Zbog toga se nameće potreba da se izgradi takav društveno-ekonomski mehanizam koji će osigurati proizvodnu valorizaciju ovih zemljišnih površina. On bi primjerice, bez pretenzija da sistematiziramo i iscrpljujemo problem, trebao regulirati počev od obaveza osobnog i kolektivnog ponašanja (od proizvođača i mjesne zajednice do Republike) do sistema akumulacije sredstava potrebnih za izvođenje nužnih meliorativnih radova i njihove realizacije. Mi kao društvo smo skloni, makar formalno, da sve investicije podvrgnemo oštroj ekonomskoj logici. Međutim, postavlja se pitanje, može li se uopće, posebno u današnjim uvjetima, pretvaranje zemljišta u plodno-obrađivo tlo tretirati kao investicijski zahvat isključivo na teret organizacije koja u taj pothvat ulazi. Diskusija o ovom problemu bila bi vrlo interesantna i bilo bi je korisno otvoriti.

3. Opadanje obradivih površina na jadranskom području je mnogo jače izraženo nego na kontinentalnom dijelu Republike. Jednim dijelom napuštaju se obradive površine marginalnih proizvodnih sposobnosti, ali se isto tako napuštaju i vrlo vrijedne površine. Naša istraživanja su pokazala da je u 1975. god. čak 45% seoskih domaćinstava područja imalo više od 0,5 hektara neobrađenih poljoprivrednih površina. Dalje, u razdoblju 1970—75. god. 7,5% domaćinstava je smanjilo, a samo 1,3% povećalo svoj zemljišni posjed. Istražujući namjere u odnosu na zemljišni posjed utvrdili smo da u narednih nekoliko godina 9,5% domaćinstava ima namjeru smanjiti zemljišni posjed, ali isto tako do i 3,0% domaćinstava namjerava povećati posjed. Istodobno, istražujući stavove o tome koji su to faktori koji priječe napredak gospodar-

(1) Pojam »marginalnih površina« je jako neodređen. Postavlja se s opravdanjem pitanje što je to »marginalno« zemljište (tlo) pri današnjim znanstvenim saznanjima i tehničkim mogućnostima. Popravak ili čak tvorba tla (supstrata) za uzgoj bilja je već danas znanstveno riješiv, tehnički izvediv i ekonomski isplativ, ovisno o proizvodnji koju organiziramo. Niz primjera u svijetu, kod nas pa i u jadranskom području o tome svjedoče. Jedino i nepremostivo ograničenje ostaje u danoj količini solarne energije.

stva, čak 35% ispitanika na prvo mjesto stavlja potrebu povećanja gospodarstva-obradivih površina. Pokušavajući dati jednu tipologiju ponašanja u odnosu na gospodarstvo došli smo do toga da se čak 14% domaćinstava ponašaju kao »progresivna«, zbog toga jer su povećala obradive površine, podigla nove nasade ili strojeve, naprama 10% koja se ponašaju kao »regresivna«, jer napuštaju obradive površine i ne investiraju u gospodarstvo.

Nije mjesto da ulazimo u analizu iznesenih rezultata. Namjera nam je bila samo da s nekoliko egzaktnih podataka pokušamo demantirati neke stavove o jednostranosti procesa regresije proizvodnje i napuštanja obradivih površina na jadranskom području. Uz nesumljivo postojanje takvog procesa, koegzistira i suprotna tendencija unapređivanja poljoprivrednog gospodarstva i povećanje njegovih obradivih površina. Problem je u tome što je daleko lakše napustiti proizvodnju, napustiti površine nego je unaprijediti, nego povećati obradive površine. Svako povećanje površina prati čitav niz administrativnih, poreznih i drugih poteškoća koje otežavaju transfer zemljišta i povećanje obradivih površina onih domaćinstava, koja bi to željela i mogu.

Potrebno je spomenuti jedan drugi aspekt ovog u suštini istog problema. Vrijedno je podsjetiti se da je deagrarizacija, kao opći fenomen napuštanja poljoprivrede, proistekao svojim dobrim dijelom iz same poljoprivrede. Poznato je da jadransko područje karakterizira sitno gospodarstvo koje baš zbog toga što je tako maleno ne pruža mogućnost punog zaposlenja članovima domaćinstva, niti u danim uvjetima privređivanja, zadovoljavajući dohodak. To je, između ostalog, bila poticajna snaga seljaka iz poljoprivrede u nepoljoprivredu. Apsurdna je situacija u kojoj je poljoprivrednik prisiljen prihvatiti nepoljoprivredno zaposlenje jer mu obradive površine s kojima raspolaže po svojoj veličini ne osiguravaju punu zaposlenost, a tu pokraj njegove parcele leže neobrađene površine.

Sve nas ovo navodi na zaključak da se na radi o jednostranom procesu regresije (napuštanja) već o procesu prestrukturiranja seoskih domaćinstava i gospodarstava. U tom procesu prevladava regresivna tendencija (tendencija napuštanja proizvodnje i površina) dobrim dijelom i zbog tog što progresivne tendencije nisu ni administrativno-pravnim ni ekonomskim ni drugim mjerama na odgovarajući način stimulirane. Zbog toga se nameće potreba usvajanja takve zemljišne politike i takvih mjera koje će omogućiti (olakšati) onim seoskim domaćinstvima koja žele i mogu vlastitim radom i sredstvima unaprijediti svoje gospodarstvo i proizvodnju da na prihvatljiv i efikasan način povećaju svoje obradive površine kao jedan od preduvjeta za to unapređenje.

4. Jadransko područje karakterizira visoko učešće mješovitih domaćinstava, pogotovu u priobalnom dijelu. Ova domaćinstva imaju manja gospodarstva koja u pravilu u većoj mjeri obrađuju nego li poljoprivredna (2). Uz ova relativno visoko su zastupljena i nepoljoprivredna domaćinstva koja posjeduju poljoprivredne površine i na njima proizvode. Dapače, može se zapažati tendencija da nepoljoprivredna (gradska) domaćinstva koja se nikad ni-

(2) Prema popisu stanovništva 1971. god. mješovita grupa domaćinstava je obuhvatila 21,5% svih seoskih domaćinstava na području. Prema ranije iznesenoj metodi utvrdili smo da u grupi mješovitih gospodarstava ima 12% »progresivnih« naprama 10% »regresivnih«. Preostalih 78% možemo okarakterizirati kao »stagnantne«.

su bavila poljoprivredom kupuju ili uzgajaju zemlju u zakup i na njoj proizvode.

Često se postavlja pitanje perspektive ovakvih gospodarstava, njihovog mjesta i uloge u razvoju poljoprivrede, odnosno zaposlenih članova domaćinstva prema radnom mjestu i sl. Postoje razna, često i kontradiktorna, mišljenja. Nije ovo mjesto za detaljniju analizu. Međutim, u sklopu problema kojeg razmatramo, čini nam se važno skrenuti pažnju na činjenicu da ova grupu domaćinstava posjeduje i obrađuje značajne poljoprivredne površine. Bez obzira na stupanj tržišnosti, odnosno, naturalnosti proizvodnje s ovih gospodarstava, činjenica je da ona predstavljaju značajan dio sveukupne poljoprivredne proizvodnje područja. Nadalje, među tim mješovitim pa čak i nepoljoprivrednim domaćinstvima izdvaja se grupa domaćinstava koja povećanjem svojih obradivih površina, podizanjem novih nasada, investicijama u uređenju zemljišta, podizanju gospodarskih objekata i nabavom gospodarskih strojeva, pokazuju volju i snagu da unaprijede i prošire svoju proizvodnju. I na koncu, neka ispitivanja ukazuju da ova domaćinstva postigavši jedan određeni standard u domaćinstvu prelijevaju sve veći dio svog nepoljoprivrednog dohotka u investicije u gospodarstvo.

Sve su ovo momenti koje treba imati na umu kada se razmišlja o efektima mogućih ograničenja posjedovanja i obrade zemljišta za socio-profesionalnu grupu domaćinstava i stanovništva koja nije isključivo poljoprivredna. Ne smijemo zaboraviti da se nalazimo u takvoj fazi razvoja u kojoj konstantno rastu neobrađene poljoprivredne površine. Osnovni je problem kako zaustaviti daljnji porast neobrađenih površina i time aktivirati dio neiskorištenog nacionalnog bogatstva. Čini nam se da u takvim prilikama zemljišna politika treba biti restriktivna prema onima koji posjeduju a ne obrađuju svoje zemljišne površine, odnosno, stimulativna za sve one koji **svojim radom** žele i mogu obrađivati te neobrađene »mrtve kapitale« bez obzira na njihov socio-profesionalan status. Cilj je aktivirati sve raspoložive i pogodne površine za obradu i u tome iskoristiti sve radne kapacitete i sredstva koji se hoće i mogu na tom polju angažirati.

5. Uporedno s procesom napuštanja obradivih površina sve je veće korištenje i izgradnja poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe (izgradnja naselja, turističkih objekata, cesta, akumulacija i sl.). Često puta se za te svrhe izgrađuju potencijalno vrlo vrijedne poljoprivredne površine. I dok se poljoprivredno zemljište, rezervirano za poljoprivrednu proizvodnju, može, razvojem naših saznanja i tehnike, sve bolje i bolje iskoristavati (mijenjanjem kultura, tehnike proizvodnje, raznim postupcima intenziviranja i sl.) dotle su, jedanput izgrađene poljoprivredne površine za poljoprivrednu proizvodnju praktički zauvijek izgubljene. Diskusije o rentabilnosti jedne tvornice na jednom sektoru i poljoprivredne proizvodnje na istoj površini su, za naša shvaćanja, apsurdne. Problem izgradnje poljoprivrednog zemljišta na jadranskom području je sve akutniji i treba ga regulirati adekvatnom zemljišnom politikom i propisima. U tom cilju bilo je neophodno izraditi klasifikaciju boniteta zemljišta koju bi bilo obavezno primjenjivati u svim prostornim, urbanističkim i drugim planovima, a koji bi, onda, istodobno predstavljali i stanovita ograničenja izgradnji.